

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОМПАРАТИВНОМУ І ФУНКЦІОНАЛЬНО-СИСТЕМНОМУ АСПЕКТАХ

Волошина Т.М., асп.

ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ КІБЕРНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

Розглянуто теоретичні підходи до термінологічної національної мови в аспекті становлення системи кібернетичних термінів

Is considered the theoretical approaches to a terminology of national language in aspect of formation of system of the cybernetic terms.

Досліджень у галузі термінознавства в цілому надзвичайно багато, але вирішенню проблем вони сприяють недостатньо. Сучасні вітчизняні термінологи значно глибше, ніж їх попередники початку ХХ століття розробляють теорію терміна як мовного знака, теорію термінології як підсистеми загальної літературної мови. Термінологія розглядається як один із рівнів лексики із можливим свідомим впливом суспільства на мову і в той же час як засіб забезпечення наукової діяльності суспільства – в аспектах вивчення джерел пізнання та закріплення його результатів. Для визначення основних принципів термінотворення українські термінологи спитаються на досвід європейської науки. Історії термінознавства в свій час такі дослідники як Е. Вюстер, Д.С. Лотте, О.О. Реформатський, О.С. Герд, О.Д. Хаютін, В.П. Даниленко, Ф.О. Нікітіна, В.Н. Петрова та ін. Багато робіт присвячено системному вивченню термінології (Ф.А. Циткіна¹, Т.А. Журавльова²).

Аналіз досліджень про терміни і термінологію показує, що вивчення терміна проводиться як спеціалістами різних галузей знань, так і лінгвістами. Спеціалісти розглядають термін у плані найбільш точної його відповідності науковому й технічному поняттю, яке він виражає, вирішують питання стандартизації термінів і впорядкування терміносистем. Здебільшого фахівці певної галузі знання укладають термінологічні словники, які розкривають значення термінів через їх

дефініції. Лінгвісти вивчають термін як одиницю особливої лексичної системи (В.Н. Лейчик³, Т.А. Лисицина⁴, Р.Ю. Кобрин⁵), досліджують питання мовної природи терміна (С.Д. Шилов⁶, А.И. Моїсєєв⁷), розглядають термін як об'єкт лексикографічного опису (А.В. Суперанская⁸). Значна кількість лінгвістичних розвідок присвячена питанням утворення термінів (В.С. Кулебакін, Я.А. Кліновицький⁹). Відомі роботи Даниленко В.П. з термінологізації різних частин мови. Вивчаються як однослівні терміни, так і їх словосполучення (Л.А. Динес)¹⁰, до того ж термінословосполучення досліджуються і з погляду їх структури, і в аспекті їх семантики (В.С. Глумов)¹¹. Перспективними є роботи з перекладу іншомовних термінів на російську мову (Циткіна Ф.А.) та дослідження, присвячені питанням екстралінгвальної зумовленості науково-технічної термінології¹², дослідження зі стандартизації та впорядкування терміносистем, які мають прикладне значення (А.В. Крижанівська, Л.А. Симоненко¹³, І.Н. Волкова¹⁴).

Термінологічних україномовних праць значно менше, ніж російськомовних. Слід відзначити колективну роботу Інституту мовознавства “Склад і структура термінологічної лексики української мови”, видану в 1984 році, дослідження біологічної термінології Л. Симоненко¹⁵, монографію Н. Непійводи¹⁶, посібник із технічної термінології¹⁷, підручник “Українське термінознавство”¹⁸. Останнім часом українська наукова періодика досить активно поповнюється матеріалами, в яких розглядаються термінологічні питання. Актуальним питанням сучасного термінознавства присвячені статті В. Білецького та Г. Наконечної, вміщені у збірнику “Український правопис і наукова термінологія”¹⁹, численні публікації за матеріалами термінологічних конференцій.

Теоретичні питання сучасного термінознавства базуються на таких засадах: а) осмисленні української наукової спадщини (О. Кочерги²⁰); б) досягненнях світової термінологічної науки (частково до цього питання звертається Н. Непійводи²¹); в) здобутках сучасних науковців (останнім часом суттєво збільшилася кількість термінологічних словників та аналітичних праць мовознавців, заслуговує на увагу, зокрема, робота В. Моргонюка²²).

У сучасному мовознавстві й досі немає чітко визначення таких понять як “термін”, “термінологія”, “термінознавство”. Неоднозначно вирішуються питання щодо ознак терміна, зокрема його мотивованості чи немотивованості. Одні дослідники відстоюють

позиції мотивованості, оскільки вважають, що мотивованість сприяє кращому запам'ятовуванню термінів, встановленню асоціативних зв'язків з іншими термінами і явищами, які називаються, правильно орієнтують на зміст відповідного наукового поняття, інші – дотримуються думки, що мотивованість, викликаючи додаткові асоціації, утруднює розуміння термінів. Наукова термінологія, на думку В. Перхача, повинна характеризуватися такими чинниками: досконалістю, економністю, консонантністю²³. Під досконалістю термінології розуміється чітка граматична структура, логічність, умотивованість термінів, під економністю – її інформативність, легкість у вивченні, стислість терміноодиниць, під консонантністю – милозвучність, артикуляційна та правописна зручність термінів.

Навіть поняття “термін” не має єдиної загально визнаної дефініції. Все залежить від того, які ознаки бере дослідник до уваги при вивченні цього рівня лексики. У роботах сучасних дослідників часто не розмежовуються поняття “термінологія” і “термінознавство”.

Однією з найважливіших ознак терміна є наявність дефініції, але надання термінам дефініції – процес дуже повільний, і це зумовлює складність завдання. Суперечки точаться навколо питання про те, чи всі терміни повинні мати дефініції, чи варто давати визначення номенклатурним назвам, чи можливо дати визначення тим термінам, які є потенційними об'єктами вивчення. Важливою ознакою ідеального терміна є дефініція. В українському термінознавстві розробляються чіткі принципи надання термінам дефініцій. Проте багато дослідників вважає, що не всі терміни можуть мати дефініції. Терміни, що використовуються на позначення щойно винайдених понять, не можуть мати єдиної унормованої дефініції, як і сама назва терміна не може бути на цьому етапі становлення остаточною. Однак переважна більшість термінів потребує обов'язкового і якнайшвидшого демінування, оскільки відсутність дефініцій, або наявність нечітких дефініцій у значної кількості термінів не дає можливості для продукування тлумачних словників і стандартів.

Суперечливим залишається питання про синонімію в термінології: чи потрібні синоніми, позитивним чи негативним є це явище. На українському ґрунті боротьба із синонімією породила ще й явище псевдосинонімії. Сьогодні синонімія в термінології – явище швидше негативне, тому що кількість синонімів зростає, що не

сприяє комунікативній оптимальності терміна. Цьому сприяє і відродження термінологічної спадщини минулого, запозичення з інших мов, творення нових назв.

Серйозними проблемами розвитку системних характеристик термінології є неуніфікованість української термінології, наявність застарілих номінацій, які функціонують паралельно з новими, паралельне вживання запозичень і національних термінів, виникнення паралелізму коротких форм, зручних для спілкування та документації, – все це породжує синонімічні варіанти різних структурних рівнів. З'ясування доцільності наявних дублетів та синонімічних пар у системі української науково-технічної термінології сприятиме чіткості її фіксації у відповідних словниках, що, в свою чергу, дасть можливість її уніфікувати. Термінологи вважають, що сьогодні навряд чи можна запобігти процесові синонімії. Проте в цьому є й позитивний момент: велика кількість синонімів дає можливість вибору найточнішого, найдосконалішого терміна.

Неуніфікованість термінології на сучасному етапі породжує синонімію і на міжгалузевому рівні, – досить часто до одного й того ж поняття загальнотехнічної й загальнонаукової термінології добираються відповідники в галузевих термінологіях.

Як уже зазначалося, суспільство і процеси, які в ньому відбуваються, справляють значний вплив на розвиток, удосконалення, функціонування мови в цілому і мови науки зокрема. Таким чином, термінологія потрапляє під вплив екстралінгвальних факторів, і не лише стихійних, а й планомірних, усвідомлених. Прикладом усвідомленого впливу суспільства в даному випадку є процес уніфікації і стандартизації термінології, тобто діяльність спеціалістів відповідних галузей науки і техніки.

Одним із основних призначень термінологічного стандарту є гармонізація понять, термінів та їхніх систем з метою вироблення словника, в якому кожен термін відповідав би певному поняттю та навпаки – кожне поняття відповідало б певному терміну. Необхідність у стандартизованій термінології виникає перш за все при труднощах в комунікації фахівців.

Серед сучасних термінологічних словників розрізняють два типи: одні словники – з виразною тенденцією до стандартизації, інші – навпаки, з якомога більшою кількістю синонімів, що в подальшому може послужити для подальшого найбільш точного відбору терміна

та його стандартизації (наявність великої кількості синонімів дає змогу вибрати те слово, що найбільше задовольняє всі вимогам терміна).

Необхідність стандартів часто зумовлюється ще й існуванням двозначності, іноді й багатозначності в тлумаченні понять чи термінів. З одного боку, термінологія є частиною словника національної мови, а відтак, їй властиві всі її характеристики (в тому числі й полісемія), хоча однією з основних ознак терміна є однозначність. Багатозначність утруднює спілкування фахівців, тому її слід уникати, ймовірно за рахунок створення нових термінів. Однак мовознавці вважають, що уникнути багатозначності неможливо в термінології, як і в літературній мові в цілому.

Поряд із полісемією співіснує омонімія, яка виникає в більшості випадків між термінами, що формуються в різних терміносистемах. Однак така омонімія не є негативною, оскільки співіснує в різних системах термінопонять.

Особливо актуальним і важливим для українського мовознавства є питання запозичень, інтернаціоналізмів та кальок із російської мови. Ця проблема властива багатьом національним мовам, оскільки розвинені мови, як правило, мають потужні внутрішні ресурси для називання нових понять. Велика кількість запозичень у них – часто є даниною моді, хоча спостерігаємо виразно окреслену тенденцію до активного поповнення європейських мов за рахунок запозичень (переважно з англійської). Одним із шляхів засвоєння таких запозичень є поєднання їх із власномовними словами або давно запозиченими термінами – часткова асиміляція. Проте велика кількість запозичень одночасно створює загрозу для зрозумілості термінів, сюди ж можна додати проблему точного перекладу та відтворення термінів.

У нашому термінознавстві існує дві тенденції: одні термінологи вважають, що запозичення та інтернаціоналізми – необхідне й корисне надбання термінології, інші –, що термінологія має бути витворена на національному ґрунті, тобто генетично українською. Ця дискусія точиться ще й початку ХХ ст. й досі залишається нерозв'язаною. Дослідники інтернаціоналізації терміносистем української мови аргументують свою позицію тим, що наука – це міжмовна сфера, тому основа наукового стилю – термінологія – за своєю сутністю має бути інтернаціональна. Терміни відображають систему незалежних від конкретної мови наукових

понять, дефініції термінів устанавлюються й строго детермінуються терміносистемами, безвідносними до світогляду того чи іншого народу. Зростання кількості інтернаціоналізмів у сучасній мові науки і техніки відображає тенденції міжнародної співпраці, об'єднання зусиль вчених і спеціалістів із метою високоефективного обміну досвідом, а національна термінологія лише утруднює це спілкування. Інші термінологи вважають, що термінологія хоч і є специфічним різновидом мови, проте вона є складовою частиною лексичного складу національної мови, з потужними внутрішніми словотворчими ресурсами, а кількість запозичень не дає взагалі підстав говорити про існування окремої метамови.

Щодо кібернетичної термінології, то проблема полягає не лише в запозиченнях, а здебільшого в її наскрізному інтернаціональному характері. Як і в 20-х роках, сьогодні робляться спроби поставити термінологію на національну основу, зокрема й кібернетичну, що неоднозначно розглядається лінгвістами. До того ж значна кількість інтернаціоналізмів має зрусифікований характер, і часто такі терміни є асистемними щодо нормативного статусу української літературної мови. Отже, додається ще одне питання: про правильне відтворення інтернаціональних слів відповідно до законів української мови та про калькування з російської мови.

Актуальність термінологічних проблем зумовлює відповідно появу значної кількості термінологічних словників різного типу. Основним завданням таких словників є сприяння становленню та уніфікації терміносистем української мови, що визначено, перш за все, забезпеченням викладання різнопрофільних дисциплін і створення навчальних посібників українською мовою.

На особливу увагу з боку мовознавців заслуговує питання про структуру словника, яка б задовільняла вимогам користувача. Упорядкування української термінології йде сьогодні шляхом поетапного створення перекладних словників з подальшим укладанням термінологічних словників тлумачного типу, словників-тезаурусів і т. д.

На сучасному етапі творення й функціонування української термінології стоїть питання про відповідність термінів структурі мови, доцільність запозичень, неприпустимість подвійного калькування. Важливим є вивчення термінів у їх функціональній динаміці, тобто аналіз ситуації, коли термін залишає свою

мікросистему і починає вживатися в різних стильових варіантах загальнолітературної мови.

У підсумку можна відзначити, що необхідною умовою впорядкування термінології є стандартизація, спрямована на уніфікацію термінів та їхніх дефініцій. Саме стандартизація має на меті забезпечити єдність термінів і визначень у всіх видах документації. Рівень розвитку стандартизації є своєрідним індикатором рівня економічного й культурного розвитку держави. Для нормального функціонування вітчизняної техніки, науки важливо, щоб термінологічні тлумачні й перекладні словники базувалися на розроблених методиках й у своїй основі мали єдині принципи побудови.

Проте вироблення стандартів передбачає, на нашу думку, певну долю умовності, оскільки строга стандартизація в кінцевому результаті є формалізацією наукового мислення. Кожна наукова праця є авторським твором, в якому присутнє й синонімічне варіювання, й авторське право на введення нового терміна, що суперечить строгій стандартизації.

Таким чином, завдання українських термінологів полягає не у створенні єдиної й незмінної національної термінології, а власне в досягненні її стабільності й функціональної оперативності в певних часових межах.

- ¹Ф.А. Циткина Терминология и перевод. – М., 1988;
²Т.А. Журавлева. Особенности терминологической номинации. – Донецк, 1998; ³Лейчик В.Н. О языковом субстрате термина // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5; ⁴Лисицина Т.А. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Исследования по семантике. – Уфа, 1983; ⁵Кобрин Р.Ю. Современная научно-техническая революция и ее влияние на развитие языка / Онтология языка как общественное явление. – М., 1983; ⁶Шилов С.Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5; ⁷Моисеев А.И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1980; ⁸Суперанская А.В. Терминология и номенклатура. – М., 1989; ⁹Кулебакин В.С., Клиновицкий Я.А. Работы по построению научно-технической терминологии. – М., 1976; ¹⁰Динес Л.А. Специфика составного термина в частноотраслевой терминосистеме. – Авт. дис. – Л., 1986; ¹¹Глумов В.С. Структурно-семантическая организация терминов в русском и английском языках. – Л., 1986; ¹²Отраслевая терминология и её экстралингвистическая обусловленность. – Воронеж, 1986; ¹³Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения

научно-технической терминологии. – К., 1987; ¹⁴Волкова И.Н. стандартизация научно-технической терминологии. – М., 1984; ¹⁵Симоненко Л. Формування української біологічної термінології. – К., 1991; ¹⁶Непийвода Н. Мова української науково-технічної літератури. – К., 1997; ¹⁷Азарова Л., Костюк А. Спецкурс з технічної, фізичної та математичної термінології. – Вінниця, 1998; ¹⁸Панько Г., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство. – Львів, 1994; ¹⁹Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. – К., 1997; ²⁰Кочерга О. Деякі міркування про шляхи та манівці розвитку української наукової термінології // Сучасність, 1994. – № 7 – 8; ²¹Непийвода Н. Зазнач праця; ²²Моргонюк В. Зауваження щодо опрацювання Державних стандартів з науково-технічної термінології. – К., 1993; ²³Перхач В. Роздуми про український науково-технічний стиль. – Львів, 1995.

М.Вербенцу, асп.

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПЕРІОДУ СТАНОВЛЕННЯ НТШ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті аналізується розвиток термінологічної справи (зокрема становлення юридичної термінології) в Україні та Польщі кінця XIX початку XX століття на історичному матеріалі; компаративістичний аспект.

The article presents analysis of the law terminology development in Ukraine and Poland during late 19 – early 20 centuries. The analysis was conducted on the basis of historical facts; comparative aspect.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки відсутні ґрунтовні праці щодо вивчення історії становлення юридичної термінології в компаративістичному аспекті. Ми спробували дослідити цю проблему на історичному матеріалі, зіставляючи моделі польської та української мов, як мов, які впродовж доволі тривалого часу активно взаємодіють. Що більше, історичні процеси Польщі та України так само тісно взаємопов'язані та впливають один на одного. Водночас не можна заперечувати, що формування правничої термінології органічно і тісно пов'язане з історією держави, суспільних відносин, політичного, соціального, економічного розвитку, культурного життя. Отже, виходячи з поставленого завдання, необхідно було звернути увагу на найпринциповіші